

Особливості економічного розвитку

У промисловості одночасно мали місце два процеси: завершення промислового перевороту та **економічна криза 1900–1903 рр.**, котра згодом переросла у велику депресію. Завдяки кризі спостерігалась концентрація промисловості: дрібні підприємства розчинялися, а великі зміцнювались та об'єднувались. Похідними від цього прогресу було утворення монополій у промисловості. Перша монополія з'явилась у цукрозаводській промисловості ще у **1887 р. (цукровий синдикат)**. У **1902 р.** з'явилися одразу три монополії: «Продамет», «Трубопроводи», «Продвагон», у 1904 р. – «Продвугілля». Загалом, в Україні діяло 30 , які мали 60-80% збуту відповідної продукції. Одночасно з концентрацією промисловості відбувалась концентрація капіталу, злиття банківського капіталу з промисловістю. На початку ХХ ст. мав місце небачений до того приплив іноземного капіталу в промисловість України, у т. ч. бельгійського, французького, англійського. В другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. сільському господарстві уряд намагався зупинити процес обезземелення селян через стимулювання общинного землеволодіння. Община (як правило - селянська громада одного села) на чолі з виборним старостою, стала найнижчою **адміністративною ланкою (община – волость – повіт – губернія)**. В общині існувала кругова порука за сплату податків. Община, була власником надільних ділянок та сільгоспугідь, а окремі члени общини були користувачами наділів. Наділи періодично перерозподілялись. Така система зрівнювали становище общинників, запобігала розоренню найбідніших. Разом з тим община обмежувала господарську ініціативу селян, переділи землі позбавляли стимулу для її ретельного обробітку.

Промислове піднесення

Після скасування кріпосного права в 1861 році протягом наступних чотирьох пореформених десятиліть економічний розвиток Наддніпрянської України відбувався прискореними темпами. На цій території помітно збільшилася кількість промислових підприємств: якщо 1869 року тут налічувалося 3 712 фабрик і заводів, то в 1900 році — вже 5 301. На початку ХХ ст. Україна за своїм економічним потенціалом посідала друге місце в промисловому виробництві Російської імперії. Тут була сконцентрована п'ята частина російських промислових підприємств, які виробляли більш як 20% промислової продукції.

У більшості випадків з України в Росію експортували продукти й сировину, а ввозили в Україну вже готові російські вироби. Залізничний

транспорт. Значний вплив на активний розвиток продуктивних сил підросійської України мав залізничний транспорт. Ураховуючи його величезне значення, протягом 1866-1879 рр. в Україні були прокладені понад 4,5 тис. верст залізничних колій. У підросійській Україні перша залізниця була збудована 1865 року. Вона з'єднала Одесу з Балтою. На кінець XIX ст. довжина залізниць 9 українських губерній становила 1/5 частину від загальної залізничної мережі Російської імперії.

Нові залізничні колії прокладалися таким чином, щоб насамперед задовольнити потреби колонізаторської політики царизму, яка повністю ігнорувала внутрішні інтереси України. Так, наприклад, Київ не мав залізничного сполучення з Одесою.

Завдяки розгалуженій залізничній мережі економіка України швидко інтегрувалася в економічну систему Російської імперії.

Водний транспорт. У нових умовах господарювання помітно посилилася й роль водного транспорту. Головною водною артерією України був Дніпро, найбільшим морським портом на півдні України стала Одеса. Це місто набуло величезного значення як один з провідних транзитних пунктів у зовнішній торгівлі Росії.

Капіталовкладення. Економічний розвиток південних і східних під російських українських губерній відбувався прискореними темпами. Помітний вплив на піднесення промисловості цих регіонів мав іноземний капітал, приплив якого особливо посилювався з 80-х рр. XIX ст., коли великий потік бельгійських, англійських, французьких і американських капіталів ринув у гірничу промисловість. Тут почали створюватися спільні акціонерні товариства. Наприклад, у гірничій металургії України перед Першою світовою війною діяло 18 акціонерних товариств, у 12 з яких капітал повністю належав іноземцям, а в інших 6 був мішаним.

Значні капіталовкладення дали змогу в південних та східних регіонах України у найкоротші терміни розвинути промисловість: побудувати металургійні, хімічні й машинобудівні заводи, шахти й електростанції. Донецько-Криворізький басейн перетворився на головну вугільно-металургійну базу Російської імперії (у 1906 році Донбас давав 73% від усього видобутку кам'яного вугілля Росії).

Розвиток міст. З розвитком промисловості виникали нові міста та відбувалася активна пролетаризація старих (Харків, Катеринослав, Юзівка, Херсон, Маріуполь, Миколаїв, Луганськ, Нікополь, Кривий Ріг, Одеса). У промислові регіони України переїжджали сотні тисяч переселенців з центральних регіонів Росії, постійно поповнюючи лави робітників. На 1897 рік міське населення України становило вже близько 13% від його загальної

кількості. Кількість малих міст (з населенням до 10 тис. осіб) скоротилася майже вдвічі, у них проживало тільки 11,8% міського населення. Водночас фактично подвоїлася кількість порівняно великих і середніх міст.

Важка промисловість. На початку XX ст. за рівнем концентрації виробництва й робітників на великих підприємствах Україна вийшла на одне з перших місць у світі. Особливо високою була концентрація виробництва у важкій промисловості.

У 1900 році низка шахт Донбасу мала річний видобуток понад 10 млн. пудів вугілля кожна. Вони давали 57,1% від загального добутку цього басейну. В Україні не було жодного металургійного заводу, який би виплавляв менш ніж 1 млн. пудів чавуну на рік. У цілому ж, у 1902 році на великих підприємствах України з кількістю робітників 500 і більше осіб працювало понад 44% від загальної кількості українських пролетарів.

Монополії. Провідну роль в економічному житті України стали відігравати монополії, які виникли ще наприкінці XIX ст. Скажімо, у Києві в 1887 році одним з перших виник синдикат цукрозаводчиків. Незабаром у південних індустріальних регіонах України були створені найпотужніші монополії — «Продамет», «Продвугілля», «Продвагон», «Продруда», «Продсудно», «Продрейки». Разом з ними розвивалися банки, серед яких особливо активно Азовсько-Донецький.

На тлі швидких темпів зростання важкої індустрії дещо повільніше, але прогресували легка, борошномельна, м'ясна, цукрова галузі промисловості. Найбагатшим українським цукрозаводчиком, банкіром і промисловцем у зазначений період став Михайло Терещенко. Не відставали від нього великі промисловці й фінансисти Симиренки, Юхненки, Харитоненки та Бродські.

Розвиток сільського господарства

На початку XX ст. сільське господарство України стало розвиватися капіталістичним шляхом. Поміщицькі й селянські господарства втягувалися в ринкові відносини. У них усе ширше застосовувалася вільнонаймана праця, новітня техніка й передова технологія. Південь України став виробляти значну кількість товарного хліба, насамперед пшениці та ячменю, які у великій кількості йшли на продаж. Проте капіталістичний розвиток села гальмували кріпосницькі залишки, передусім практика самодержавства та великого поміщицького землеволодіння. Наприклад, у 1905 році в Україні в руках 32,5 тис. дворян зосереджено 10,9 млн. десятин землі — у середньому 334 десятини на маєток. 97 найбільших поміщиків володіли майже 2 млн.

десятин, тобто кожен з них мав не менше 20 тис. десятин землі. Найбагатшими були князі та графи Браницькі, Потоцкі, Бобринські.

Водночас 3 млн. селянських господарств України мали в середньому по 7 десятин на двір. 44% селянських господарств були бідними й мали не більше 5 десятин землі кожне. Селяни були зв'язані общиною та кругового порукою, придушені непосильними податками й викупними платежами, позбавлені політичних прав. Жорстоко гноблені царизмом і поміщиками, селяни розорялися. Тому соціальне напруження на селі на початку XX ст. з року в рік зростало, а аграрне питання залишалося найболючішим.